

Yahudi Mistisizmi ve İslam Tasavvufunda Evliyâ Hiyerarşisi*

Paul B. Fenton

Çev. Salih Çift

Dr., U.Ü., İlahiyat Fakültesi

Yaşadıkları Zühd hayatı ve velâyetleri (Allah dostu oluşları) kendilerini diğer insanlardan ayıran (farklı kılan) kişilere yönelik hürmet dünya üzerindeki bütün büyük dinlerde ortak olan evrensel bir olgudur. Bununla birlikte bu olgunun Yahudi ve İslam gelenekleri dâhilinde ortaya çıkardığı teorik ve pratik görünümler çarpıcı benzerlikler arz etmekte ve muhtemelen onların, ezeli İbrahimî gelenek içerisindeki ortak kökenlerine şahitlik etmektedir.

Bu makale, söz konusu meselenin sınırlı bir yönünü ele almayı hedeflemektedir. Diğer bir deyişle, yalnızca manevî ve maddî şahsiyetler olarak değil, aynı zamanda evrensel düzenin korunmasında kozmolojik bir görev üstlenen veliler arasında manevî bir hiyerarşi olduğu inancını konu edinecektir.

Tanımlama

Vazifeleri kozmik düzeni muhafaza ve manevî tesirin maddî ve manevî dünyalar arasında dağıtılmasını temin etmek olan, hiyerarşik

* Bu yazı, "The Hierarchy of the Saints in Jewish and Islamic Mysticism" başlığıyla *Journal of the Muhyiddin Arabi Society* (c. X, 1991, s. 12-34) adlı dergide yayımlanmış olan makalenin çevirisidir.

olarak belli sayıdaki velilerden oluşan ve her zamanda mevcut olan bir manevî seçkinler topluluğunun (havâss) varlığını iddia eden bu görüş Yahudilik ve İslam'ın her ikisinde ortaktır. Bizim amacımız, bunların her ikisinin paylaştığı belli sayıdaki anahtar kavramı aydınlatmak suretiyle bu yakınlığı ortaya koymaktır. Çalışmamızın kapsamı, teorik yönlerine ait oldukları yerler hâricinde, velâyet kültürleri, hac ritüelleri ve menkıbeler gibi diğer çarpıcı temalarla ilgilenme imkanı tanımamaktadır.

Yahudiliği ilgilendiren yönüyle, bildiğimiz kadarıyla fikrî altyapısı nisbeten yeni olan “veli”nin bu özelliğinin eski zamanlardan kalma olduğu bilinse de, özellikle Hasidizm¹ olarak bilinen ve XVIII. yüzyılda Polonya’da ortaya çıkan zühd hareketi sayesinde geliştiğini gözlemlemek ilginçtir.² Bu hareketin kurucusu olan Baal Shem Tob’un (ö. 1760)³ müridleri, pek çok açıdan tasavvufî tarikatlarla karşılaştırılabilecek olan çok sayıda mistik tarikat kurmuşlardır.

-
- ¹ Hasidizm (Hassidisme): Modern Hasidizm hareketi, Baal Shem Tob (1700-160) tarafından XVIII. yy. Podolya’sında kurulan yenilikçi bir dinsel akımdır. Bu şahıs Hahamlığın aşırılıklarına reaksiyon göstererek vasat bir Yahudi yaşamına önem vermiştir. Ona göre dünyanın dengesi zengin, fakir, hakim veya câhil herkese bağlı bulunmaktadır. İhlâşlı ibadetle Yahudi dünyanın temelindeki kopmayı tamir edebilir. Zâhitlikle değil, sevinçle, şarkı ile insan vecde ulaşabilir ve direkt olarak Allah’la temasa geçebilir. Komşu sevgisi, iyilik ve başkasına saygı ile bir Hasidizm mensubu insanla diyalogu keşfedebilir. Bugün dünyada bir Hahamın etrafında toplanmış çok sayıda Hasidik karakterli mezhep mevcuttur, Basalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, I, s. 200-202; Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005, s. 283 (çev.).
 - ² Çoğunlukla Müslümanların uygulamalarına öykünme tarzında Yahudi veli kültürü Kuzey Afrika’da yaygın olsa da, bunun nisbeten yeni bir olgu olduğu anlaşılmaktadır.
 - ³ Baal Shem Tob (Baal Şemtov) (1698-1760): İbranice “kutlu adın efendisi” anlamına gelmektedir. Asıl adı, İsrail ben Eliezer’dır. Hayatı hakkındaki bilgiler net değildir. Podolya’da doğdu. Bir süre öğretmenlik yaptı. Hasidizm hareketinin kurucusudur. Mistik eğilimler içinde hayata bakan Baal Shem Tob’un avamın arasına katılması, bedenî çileciliğe karşı çıkması, bedenî kutsallığına inanması Yahudi âlimler arasında büyük tartışmalara neden olmuştur. Kabalizm’deki katı çileciliğe karşı çıkmış, tedaviyi daha çok doğal otlarla yapmış ve bu alanda büyük şöhret sahibi olmuştur. Baal Shem Tob, basit kıyafetlerle kendisine meczub görüntüsü vererek halk içine çıkmıştır. “Yüksek olma için alçalmak gerektiğini” savunmuştur. Onun öğretisi üç temele dayanıyordu: 1) Tanrı ile kaynaşmak, 2) Bedenin olağan biçimi ile ibadet (Allah rızası için yapılan her iş kutsaldır, 3) Madde dünyasında esir olan ilahî kıvılcıkları kurtarmak. Baal Shem Tob’un yaşantısındaki hafif-meşreplik daima tenkid konusu olmuştur. Çünkü o geleneklere karşı ilgisiz kalmıştır. Bununla birlikte o Yahudiliğe yeni bir dünya görüşü kazandırmıştır, Basalel, Yusuf, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, s. 90-91; Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya 2005, s. 77-78. (çev.).

Onların manevî önderleri olan “saddikim”lere,⁴ yani “erdemli kişilere”, ki bunlar çoğunlukla babadan oğla intikal eden bir yapıya sahiptirler, binlerce müntesipleri hürmet gösterirler. Bu mesele üzerinde doktrinel bakış açısıyla gerçekleştirilmiş nisbeten az sayıda çalışma mevcuttur. Bunların başlıcaları şunlardır: Polonyalı R. Jacob’a göre “saddik” kavramını ele alan S. Dresner’in önemli çalışması,⁵ Gershom Sholem tarafından kaleme alınan ve otuz altı gizli veliyi konu edinen makale⁶ ve “saddik”in metafizik sembolizmi üzerine A. Green’in yeni çalışması.⁷

İslam tarafında ise, büyük tarikatların kurucuları olarak zâhidlikleri ve sahip oldukları marifetle örnek alınması gereken veliler (evliyâ) daima müridlerinden hürmet görmüşlerdir. Bilhassa sosyolojik yönleri itibarıyla bu hürmet Goldziher⁸ ve Dermenghen’in⁹ klasik monografileriyle başlayıp M. Gilsenan’ın¹⁰ Mısır, E. Geller’in¹¹ Kuzey Afrika ve T. Canaan’ın¹² Kutsal Topraklar üzerine gerçekleştirdikleri son çalışmalarla bugüne değin devam eden çok sayıdaki araştırmanın konusu olmuştur.

Bu makalenin başlangıcında giriş mahiyetinde birkaç söz söylemek lazımdır. Belli bir gelenek dâhilinde bile velâyet hiyerarşisi hakkında yekpare bir doktrinden söz edilemeyeceğini ifade etmek gerekir; her bir müellif ya da ekolün bu konuda kendi şahsına

⁴ Saddik (Tsadik): Kelime anlamı bakımından; doğru, âdil ve nâzik olan inançlı kişi. Bu kişi, insanlara karşı verici bir gönül taşır, Tanrı’dan korkar. Yahudi geleneğine göre, kendini belli etmemiş 36 saddik vardır. Bunların dürüstlüğü tesadüfler sonucu ortaya çıkar. Bunlar cennete kesin olarak girecekler ve bu dünyada sağlayamadıkları özel haklara kavuşacaklardır, Basalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 746-747. (çev.).

⁵ *The Zaddik: The Doctrine of the Zaddik according to the Writings of Rabbi Yaakov Yosef of Polnoy*, London 1960.

⁶ “The Tradition of the Thirty six Hidden Just Men”, *The Messianic Idea in Judaism* içinde, Londra 1971, s. 251-6. Ayrıca bk. “Tsaddiq Le Juste”, *La Mystique Juive: Les Themes Fondamentaux* içinde, Paris 1985, s. 103-149; M. Beer, “Regarding the Source of the Number of the Thirty six Zaddiqim”, *Annual of Bar-Ilan University*, I (1963). Ayrıca bk. Y. Liebes’e ait şu makalenin 211 numaralı notu: “ha-Mashiah shel ha-Zôhar”, *ha-Ra’ayôn ha-meshihi be-Yisrá’el*, Jerusalem 1982, s. 142.

⁷ “The Zaddik as Axis Mundi in Later Judaism”, *Journal of American Academy of Religion*, XLV (1977), s. 327-347. Ayrıca bk. Rappaport-Albert, “God and the Zaddik as the two focal points of Hasidic Worship”, *History of Religions*, XVIII (1979), s. 296-325.

⁸ “Veneration of Saints in Islam”, *Muslim Studies II*, Londra 1971, s. 255-341.

⁹ *Le Culte des Saints dans l’Islam magrebein*, Paris 1954.

¹⁰ *Saint and Sufi in Modern Egypt: an essay in the sociology of Religion*, Oxford 1973.

¹¹ *Saints of the Atlas*, Londra 1969.

¹² *Modern Saints and Sanctuaries in Paletsine*, Londra 1927 (tekrar basım Jerusalem 1982).

münhasır bir sistemi vardır. Buna rağmen, derleme kaynaklardan elde edilen ayrıntılar ahenkli bir sistem oluşturma noktasında birbirleriyle uyumaktadır ki bunlar iki inanç arasında karşılaştırmalı bir çalışmaya dayanak olarak kullanılabilir.

Her ne kadar bu mistik geleneklerden her biri kendi âhenkli sistemini geliştirmişse de, bunlar arasında velilerin sembolizmi, onların manevî işleri ve teolojik önemleri gibi ayrıntılara kadar uzanan bir fikrî benzeşme söz konusudur.¹³

Yahudilik

Meselenin tarihsel yönünü ele almak gerektiğinden, İslam'dan eski olması hasebiyle Yahudilik'le başlayacağız. Altıncı bölümünde Nûh'un sâdik olarak adlandırıldığı (Genesis-Çıkış- 6,9) Kutsal Kitap dikkate alınmayacak olursa, Rabbinik literatür istisnâi manevî şahsiyetleri olan kişilerin varlığını kabul etmektedir. *Talmud*¹⁴ ve *Midraş*'ın¹⁵ sayfaları velilik özelliklerini haiz olağanüstü kişiler hakkındaki rivayetlerle doludur. Zor zamanlarda onlara tevessül edilir, onlar uzun bir ömür sürerler, kerâmet gösterirler, zaman ve mekân sınırlarını aşarlar. Her ne kadar bu şahsiyetler halk menkıbelerinde bütün bir ortaçağ boyunca varlıklarını sürdürmüşlerse de, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu olgu hakkındaki teorik izahlar ancak çok daha sonraları ortaya konulmuştur. Peygamber'in şahsî karizmasına ya da din adamının azizliğine sahip bu olağandışı kutsal kişilerin (rabbânilerin) fonksiyonu geç dönem Yahudiliğinde sanki önemsizmiş gibi gösterilmiştir.¹⁶ Gerçekten de bir manevî aracı kavramı, bazı açılardan, her Yahudi'nin eşit olduğu ve *Torah* ve dua

¹³ E. Blochet, *Etudes sur L'esoterisme musulman* (tekrar basım Paris 1979) ve M. Chodkiewicz'e ait yeni bir çalışma *Le Sceau des saints prophetie et Saintete dans la doctrine d'Ibn Arabi*, Paris 1986. Bu çalışma söz konusu meselenin teorik boyutlarını ele almaktadır.

¹⁴ *Mişna*'nın Emoraim tarafından yapılmış yorum ve tartışmalarını içeren dinsel bir kitap. Gemara olarak da adlandırılan bu kitap dinsel yasaları, hukuk, tıp, sağlık, ziraat sahalarından kaynaklanan malzemeyi ve yasama önerilerini; Tanrı'nın ve insan ruhunun niteliği hakkında felsefi yaklaşımları içerir, Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 695; Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 738 (çev.)

¹⁵ Midraş: Daraş (tefsir, açıklama) kelimesinden türemiştir. Bilge kişiler tarafından Tevrat'taki kaidelerin tefsirlerini ve bunların atasözleri ile desteklenmesini kapsar. Zamanla bunlar efsanevi bir hal almıştır. Bir başka deyişle Yahudilik'teki şifahi geleneğin adıdır., Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 405 (çev.)

¹⁶ Sünnî İslam'ın, hem Peygamber'in hem de fıkıh âlimlerinin otoritesini zayıflattığı düşünülen tasavvufun velâyet hakkındaki görüşlerine karşı benzer rezervleri söz konusudur. İbn Haldûn, Şia kaynaklı olduğunu iddia ettiği manevî hiyerarşi görüşünü reddetmektedir, bk. *Mukaddime*, VI:II.

vasıtasıyla Allah'a doğrudan ulaşılabilceği şeklindeki Rabbinik¹⁷ ilkeye ters düşmektedir. Bu, ortaçağda velilerin var olmadıkları anlamına gelmemektedir. Bu görüş, batinî bilgi (marifet) alanına ait olmalı ve aynı şekilde hiçbir zaman ifşâ edilmemeliydi. Hakikaten de, Rabbinik zamanlardan beri "döneminin yegâne büyüğü" anlamına gelen "gedöl ha-dör" terimi tam anlamı bilinmemekle birlikte zaman zaman kullanılan bir ifadeydi.¹⁸

Bu olgunun geç dönem Yahudi mistisizmindeki görünümünü hakkında daha iyi bilgi sahibi olmak için öncelikle saddik teriminin Rabbinik kaynaklardaki kullanımına odaklanmalıyız. Bu amaçla Arthur Green'in "The saddiq as Axis Mundi" (Dünyanın Mihveri Olarak Saddik) adlı makalesinde ortaya koyduğu özlü malumat rahatlıkla kullanılabilir. Arthur Green'in işaret etmiş olduğu bu kullanımlardan ikisi özel bir önemi haizdir. Birincisi, saddik terimi erdemli birini tanımlamak için kullanılır; çok daha önemli olan ikinci anlamı ise, doğumundan itibaren eşsiz bir şahsa, kutsal ve ilahî özelliklere sahip bir kahramana işaret etmektedir. Bu iki anlamın Kutsal Kitap'la ilgili (Biblical) ilk örnekleri sırasıyla Yahudi geleceğinde Yosef ha-saddik¹⁹ olarak anılan Yusuf ile Musa'dır. Rabbinik menkıbede bunlardan birincisinin görevi dünyanın varlığını sürdürmesini temin etmektir. Talmudik literatür Hanina ben Dosa'yı Rabbinik zâhidliğin ideal örneği olarak kabul etmekte ve "bütün âlem benim oğlum Hanina'nın yüzü suyu hürmetine ayakta durmaktadır" zira "bütün âlem saddikim'in faziletleri sayesinde varlığını devam ettirmektedir" (TB Berakôt 17b) ifadelerine yer vermektedir. Hagiga²⁰

¹⁷ Rabbi: İbranice üstad anlamındaki Rabbi kelimesinden gelmektedir. Rabbi kanun bilgini, yorumcu ve ilahiyatçıdır. Rabbiler hukuk ve dinî konulardaki otoritedirler. İbadeti idare edene de Rabbi denmiştir. Rabbinizm, Rabbiler tarafından hazırlanan doktrinlerin tamamını ifade etmektedir, Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 630 (çev.).

¹⁸ Örneğin şu ifade XII. yüzyıla aittir: "Sanhedrin'in (Eskiden Museviler'in millet meclisi) Tiberia'dan sürülmesinin ardından Neslin (dönemin) kutbu ve Asrın yegânesi (biricigi) de (nasi' ha-dör be-yahid ha-zemân) dâhil olmak üzere hiç kimseye artık yıl ilâvesine izin verilmemişti", S. Assaf tarafından *Qôbes iggerôt Rabbi Shemû'el ben Ali*, Jerusalem 1930, s. 127'de nakledilmiştir. Muhtemelen XII. yüzyılda, Karailiğe mensup Elijah b. Abraham tarafından kaleme alınan bir risalede dinî yeniliklerden biri -ki bu kesinlikle abdâl inancındır-sebebiyle müellifin Rabbanileri azarlaması ilginçtir. Ayrıca bağlamın ilave meselesi üzerine olması bir tesadüf olarak görülebilir mi? Krş. S. Pinsker, *Liqqûtey qdmôniyyôt, II*, Viyana 1860, s. 102. Buna ilaveten, Maimonides *Mosheh ha-zemân* (zamanının Musâ'sı) olarak anılmaktadır. Krş., *Iggeret Teyman*, ed. A. Haklin, New York 1952, s. XII.

¹⁹ Yahudi din âlimleri, Yusuf peygamberi Yosef ha-saddik (Yosef Atsadik) (dürüst, doğru) olarak nitelendirirler ve en önemli meziyeti olarak Tanrı'ya imanını ve yabancı bir toprak ve kültürde bir Yahudi olarak yaşayabilmesini gösterirler, Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 795-796 (çev.).

²⁰ Hagiga: Mişna'nın Moed faslının on ikinci bölümüdür (çev.).

risalesinde sıkça nakledilen, saddikin axis mundi (kutub) olarak tasvir eden alıntı işte bu anlamda anlaşılmalıdır.

“Dünya ne üzerinde durmaktadır? Tek bir direk üzerinde ve şu sözde geçtiği gibi onun adı saddiktir: ‘Bu erdemli kişi dünyanın dayanağıdır’ (Proverbs-Süleyman’ın Meselleri-, 10, 26).

“Dünyada saddikim var olduğu sürece” der bir başka Talmudik darb-ı mesel, “dünyada ilahi lütuf var olur. Onlar göçtüklerinde ise bu lütuf ortadan kalkar” (TB Yoma –Keffaret Günü-, 38b).²¹

Talmud’da yer alan çok sayıdaki kıssa, her şeyi bilmeleri, aynı anda birden fazla yerde bulunabilmeleri, felaketleri önleyebilmeleri ve özellikle de yağmur yağdırma gibi hususlarla alakalı durumlarda kerâmet gösterme v.b. velilere lütfedilen özelliklere dair örnekleri barındırmaktadır.

Zaten Yaratılış Kitabı (Genesis Rabba) 43:10’da yer alan Rabbinik kıssa İbrahim, İshak ve Yakub’u dünyanın direkleri (yâted)²² olarak nitelemektedir. Bunlar daha sonra yedi çobanı teşkil etmek maksadıyla Yusuf, Musa, Harun ve Davud ile bir araya getirilmekte ya da İsrâil’in on iki kabilesinin reislerini oluşturmak üzere münavebeli olarak bunlarla birleştirilmektedir. Bunlardan birincisi yedi ilâhî sıfatı sembolize ederken diğeri manevî tesirin on iki kanalına karşılık gelmektedir.²³

Yaygın bir Talmudik geleneğe göre tarihte hiçbir nesil (kuşak, jenerasyon) yoktur ki İbrahim’e benzer en az otuz erdemli kimse o dönemde mevcut olmasın, aksi takdirde dünya mahvolurdu. *Kudüs Talmudu* otuz ya da kırk beş kişiden oluşan bir grup veliden söz etmektedir. Burada verilen ilk rakam Yaratılış (Genesis) 18:18’de geçen bir kelimenin bâtinî yorumuna dayandırılmaktadır. *Bâbil Talmudu* ise, Yahudi mistisizmde öne çıkan bir isim olan Simon b. Yohay’ın²⁴ ve Abaya’ının²⁵ görüşlerini nakletmekte ve sonuçta otuz altı rakamını tercih etmek suretiyle şöyle demektedir:

²¹ Ayrıca bk. TB Yoma 38b: “Yalnızca tek bir veli için bile olsa dünya yaratılırdı.”

²² Bu bağlamda kullanılan İbranice yâted kelimesinin kullanılmış olması dikkate değerdir. Bu, tasavvufta dünyayı muhafaza etmek görevli kutbun arkadaşlarını işaret etmek için kullanılan veted terimini tam olarak karşılamaktadır.

²³ Kamış bayramı (Sukkôt) süresince müminleri ziyaret ettiklerine inanılan yedi çoban hakkında bk. *Zôhar* III:103b. Hasidik topluluklar arasında bu yedi çoban ayrı ayrı kendi hanedanlarının kurucuları ile aynı kabul edilmektedir, İbrahim=Baal Shem Tob, İshak=Maggid of Mezeric v.b.

²⁴ Simon b. Yohay (Simeon bar Yohai): Zohar’ı başlatan yazar olarak bilinir (çev.).

²⁵ Abaya (Abbaye): (280-338 civarı) 4. nesilden Bâbilli Amora. Çağdaşı Rava ile beraber ünlüdür. Yaklaşımları halkın uygulamaları çerçevesinde gerçekçidir, Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, s. 32 (çev.).

“Simon b. Yohay şöyle dedi: ‘Erdemlilerin sayısının az olduğunu fark ettim. Şayet onlar bin kişi olsalar benim oğlum ve ben onlardanız. Yüz kişi olsalar oğlum ve ben onlardanız. Yalnızca iki kişi olsalar onlar oğlum ve benim.’²⁶ Bu rakamlar bir miktar düşük değil mi? Tanrı’nın kutsadığı şu kişilerden O’na yaklaşanların ilk safında yer alanların on sekiz bin fersahlık mesafede oldukları söylenmedi mi? O halde R. Simon’un kanaati (tahmini) yalnızca Allah’ı şeffaf bir ayna vasıtasıyla temaşa edenleri ifade ederken diğer rakam O’nu saydam olmayan bir aynada seyredenlere tekabül etmektedir. Buna rağmen O’nu şeffaf bir ayna aracılığıyla müşahede edenler bu kadar az mıdır? Abaya der ki, her gün İlahi Huzur’a kabul edenler otuz beş erdemli kişiden az değildir” (TB *Sukkah-Çardak*-, 45b).²⁷

Bir başka metin ise bu velilerin coğrafi mekanları hakkında bilgi vermektedir:

“R. Yohanan şöyle der: ‘Dünyayı ayakta tutan kırk beş veli vardır. Bunların otuzu burada (yani Bâbil’de) ve on beşi İsrâil topraklarında²⁸ ya da diğer türlü olup olmadığını bilmiyorum (...) R. Judah diyor ki (birinci rakam) dünyadaki milletlerin var olmalarını sağlayan (muhafaza eden) Yahudi olmayan otuz altı veliyi ifade etmektedir” (TB *Hullin-Kutsal amaçlara adanmamış şeyler*-, 92a).

Daha sonraları bu otuz altı rakamı Kabalistik ve Hasidik eserlerin tamamı tarafından kabul görmüştür. Ünlü Yahudi mistisizmi tarihçisi G. Scholem, onlarsız dünyanın varlığını sürdürmeyeceği, her nesilde var olan ve kimlikleri bilinmeyen saddikim geleneği hakkında bir çalışma yapmıştır.²⁹ İslam kaynaklarında bahsi geçen 360 veli hakkında olduğu gibi, bu rakamın semâvi makamların dereceleri ile ilişkilendirildiği dikkate değerdir. Böylece astronomik göklerin yapısı ile manevî âlemin (hierocosmos) düzeyleri arasında bir mütakabiliyet oluşturulmaktadır. Bu durum İsmâîlîliğin kozmik hiyerarşi ile imam arasında kurduğu paralelliği hatırlatmaktadır. Aynı şekilde yedi ve on iki rakamları zaman ve mekânla ilgili olan (spatio-temporal) rakamlardır ve başka şeylerin yanı sıra haftanın yedi gününü ve yedi iklimi, on iki ayı ve İsrâil’in on iki kabilesinin ayrıldığı bölgeleri sembolize etmektedir. Diğer kaynaklar, dünyanın üzerinde durduğu yedi direği temsil eden şu yedi çobandan söz etmektedir: İbrahim, İshak, Yakub, Musa, Harun, Davud ve Süleyman. Başkaları ise şu yedi erdemli kişiden bahsetmektedirler: Davud, Danyal, Hananya, Mikâil, Azariah (?) ve Mesih.

²⁶ Krş. Bu metnin farklı bir versiyonu Genesis Rabbah 35:2.

²⁷ Bk. *Supra*, n. 3.

²⁸ Muhtemelen Yahudiliğin de tesiriyle Müslüman geleneklerin menkıbelerle ilgili tutumlarında Kutsal Topraklara özel bir önem atfetmeleri ilginçtir. Bk. *Infra* n. 26.

²⁹ Bk. *Supra*, n. 3.

Bu mesele üzerinde nisbeten fazlaca durduk, zira bizim kanaatimize göre, bir hiyerarşi görüşünün kaynağı, sembolik önemleri buraya dâhil edilemeyen bu farklı sayılarda bulunmaktadır. Şayet, çok sayıda velinin varlığı fikrine paralel olarak her nesil kendine ait saddikîme sahipse, o halde Rabbinik kaynaklar her dönemde belli bir liderlik fikrinden de açıkça söz etmelidirler. Dahası bu liderlik sürekli bir şekilde sürdürülmelidir, bundan dolayı:

“Erdemli kişi, bir başkası doğuncaya değin bu dünyayı terk etmez. Bunun için şöyle denilmiştir: ‘Güneş doğar ve güneş batar’ (Ecclesiastes-Vaiz-, 1,5) (...) Kutsal saddikîm’in az olduğunu gördü. Bu yüzden O, her bir nesil içine onları yerleştirdi, tıpkı şu sözde söylendiği gibi: ‘Yeryüzünün direkleri Allah’a ait olduğundan, onları dünyanın temeli (esas)ı kılan O’dur’ (I, Samuel, 2,8) (TB Yoma 38b).”

Bu bağlamda, bir başka metni hatıra getirmenin özel önemi vardır. Gedöl ha-dôr’un (belli bir nesildeki lider, kutub) tanımlamak maksadıyla, Peygamber Elijah’ın³⁰ kullandığı yolu şerh ettikten sonra Simon bar Yohay adına şu açıklamalarına devam eder:

“Babamız İbrahim’e benzeyen 30 saddikîm olmaksızın dünya var olamaz. Şayet otuz, yirmi, on, beş saddikîm var olsa onlar biziz, eğer bir kişi ise o benim (Gen. Rabb. 35:2).”

Her ne kadar ilk bakışta onunla bağlantılı gibi gözükmesine de, bu konuyla paralel olarak şöyle bir görüş mevcuttu: Belli şahısların zâhidâne amelleri, birlikte yaşadıkları kişiler için gizlidir ve onlar tarafından bilinmez; gerçekten bu kişiler çoğunlukla farklı bir kimliğe bürünmek suretiyle kendi velâyetlerini bu insanlardan gizlerler.³¹ Her ne kadar kadîm kaynaklarda bu türden menkıbeler mevcut ise de bunların kahramanlarının, dünyanın selametinin mevcudiyetlerine bağlı olduğu özel bir gizli veliler grubuna dâhil olduklarına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bununla birlikte, bu tür rivayetlerin şifahî yolla nakledilmiş olması imkân dâhilindedir. Zira ilk olarak Rudolf March’ın işaret ettiği gibi, bilhassa Bağdat’ta, yani oluşum dönemi tasavvufuna ait metinler üzerinde Yahudi tesirinin güçlü olduğu bu yerde, bu iki kavramdan müteşekkil olan bu terkip ilk dönem tasavvufuna ait eserlerde görülmektedir.³² Tamamıyla bu konuyla alakalı olmak üzere elde mevcut reddedilemeyecek bir işaret, Arapça’da velî manasına gelen eski bir terim olan “siddîk”dir ki bu kelime İbranice “saddîk” ile

³⁰ Elijah (Eliya): (tahminen M.Ö. 850). İsrail kralı Ahav zamanında gönderildiğine inanılan bir peygamber, Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, s. 153 (çev..)

³¹ Bu, Hasidik literatürde yaygın bir leitmotiftir (ana motif, kılavuz motif). İslam geleneğinde, örneğin İbnü’l-Arabî *Fütuhât*’ında (II, 5) kutbun bakla satıcısı ya da cami temizlikçisi gibi farklı kılıklara bürünebileceğini söylemektedir.

³² R. March, *Der Zaddik in Talmud und Midrasch*, Leiden 1957, s. 138-143.

ilişkilendirilmektedir. Dahası, gizli veliye delalet eden terimin de her iki gelenekte aynı oluşu dikkate değerdir: Arapça'da “mestûr”, İbranice'de “nistâr”.

İleride göreceğimiz gibi, daha geç bir tarihte bu motif Yahudi kaynaklarında yeniden ortaya çıktığı için, tekâmül etmiş şekliyle bu kavramın bir Yahudi geleneğinden mi kaynaklandığı, yoksa değişime uğramış bu motifin İslam'dan Yahudiliğe geri mi döndüğü hususu vuzuha kavuşturulmayı beklemektedir.

İslam

Şimdi de bu konunun İslam dâhilindeki gelişiminin nasıl olduğuna bakalım. İlk döneme ait eserlerde bu konu, daha sonrakiler tarafından işlendiği şekliyle karmaşıklık ihtiva etmemektedir. Bu konuyla alakalı değişik metinler esas olarak, farklı hiyerarşik makamlarda bulunan velilerin sayısının tesbiti ile ilgilenmemektedirler. Aynı belirsizlikle halen de karşılaşılmaktadır.

“Bu veliler (abdâl, birbirinin yerini alan kişiler) Suriye'de bulunurlar (Kutsal topraklar?) ve bunların buradaki sayısı kırktır. Her ne zaman bunlardan biri vefat edecek olsa, Allah derhal bir başkasını onun yerine geçirir (ebdele). Yağmur onların yüzü suyu hürmetine yağar.³³ Bu ümmetin velileri İbrahim'e benzeyen otuz kişidir.”³⁴

Özel bir tabakayı oluşturan kırk veliden de ayrıca söz edilir. İyi amelleri sayesinde dünyanın selametini temin eden bu kişiler etrafındaki tarafından bilinmeksizin (tanınmaksızın) hayatlarını sürdürürler. Burada, aynı zamanda en üstte yer alan bir veliden de söz edilmektedir:

“Benim katımda kendilerine en çok gıpta edilen velilerim, malları az olan, namazdan haz alan, Rabbi'ne en güzel şekilde kulluk eden, (hali) insanlardan gizli olan...”³⁵

Sırasıyla Mâlik b. Enes ve İbn Mes'ûd'a atfedilen Yâfî'nin *Ravzu'r-reyâhîn*'inde nakledilen iki hadiste şunları okumaktayız:

“Mâlik b. Enes naklediyor: 'Benim ümmetimin velilerinin sayısı kırktır. Bunların on ikisi Suriye'de, on sekizi de Irak'tadır. Her ne zaman bunlardan biri vefat edecek olsa bir başkası onun yerini doldurur.' İbn Mes'ûd vasıtasıyla Peygamber'den şöyle nakledilmektedir: 'Allah'ın üç yüz adamı vardır ki bunların kalpleri Âdem'in kalbi üzeredir. Kırkının kalbi Musâ'nın kalbi üzeredir. Yedisinin kalbi

³³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut ts., I, s. 112.

³⁴ Age., V, s. 322.

³⁵ Bir hadis. (Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, V, 255, çev.).

İbrahim'in kalbi üzeredir. Beşinin kalbi Cebrâil'in kalbi üzeredir. Üçünün kalbi Mikâil'in kalbi üzeredir. Birinin kalbi ise İsrâfil'in kalbi üzeredir.³⁶ En sonda yer alan vefat edecek olsa, üç kişi içerisinde biri onun yerini alır. Şayet bu üçünden biri ölecek olursa beş kişiden biri onun yerine geçer...'

"Hadiste işaret edilen kişi, aynı zamanda gavs olarak da isimlendirilen kutubdur. Diğer velilerle olan ilişkisinde o, dairenin merkezinde yer alan nokta ile kıyaslanabilir. Ali b. Ebî Tâlib'e atfedilen bir görüşe göre, abdâl Suriye'de bulunurlar, nukebâ Mısır'da, asâib Irak'ta, nucebâ Horasan'da, evtâd ise dünyanın geri kalan kısmında. Hızır bunların başıdır. O şöyle demiştir: 'Bu üç yüz kişi evliyâdır, yetmiş nukebâ, kırk evtâd, on nucebâ, yedi urefâ, üç muhtârûn, bir ise kutubdur.'³⁷

Her ne kadar bir manevî hiyerarşi fikri, teosofik doktrinin dayanaklarından biri durumunda bulunduğu Şiilik'te özel bir önem kazandıysa da³⁸ özellikle sûfiler tarafından geliştirildiği Sünnilik'te de büyük ölçüde mevcuttu. Velâyet konusunu işleyen ilk döneme ait tasavvufî metinlerden maalesef çok azı bugüne ulaşmıştır. Bununla birlikte velî hiyerarşisine dair delil olabilecek kayıt IX. yüzyıl tasavvuf metinlerinde mevcuttur. Yaygın bir inanışa göre, Zünnûn el-Mısri (ö. 861) velâyet konusundan bahseden ilk mütefekkindir (teosopher). Belge niteliği taşıyan en eski delil ise, velâyet görüşünü ilk defa açıkça ortaya koyan Hakîm Tirmizî'nin (ö. 898) eserlerinde bulunmaktadır. Onun başlıca çalışması olan *Kitâbu hatmi'l-evliyâ'nın* (Velîlerin Mührü)³⁹ kayb olduğu düşünülmekte ve ona ait olarak yalnızca bu eserin varlığı bilinmekteydi. İbnü'l-Arabi'nin buradan yaptığı bazı alıntılardan hareketle yaklaşık otuz yıl önce orijinal bir elyazmasının keşfedilmesine kadar durum bu minvaldeydi. Nübüvvet ve velâyet arasındaki farka tahsis ettiği dokuzuncu bölümde Tirmizî şöyle demektedir:

³⁶ *Midrash'a* göre, Cebrâil ve Mikâil ile birlikte İsrâfil Âdem'in Davud'a yetmiş yıl hibe etmesine şahit olmuşlardır. Krş. R. Margulies, *Mala'key 'elyôn*, Jerusalem 1945, s. 197.

³⁷ El-Yâfiî, *Ravzu'r-reyâhîn*, Kahire H. 1297, s. 10-11. Bir anekdot olarak şuna işaret etmek hoş olacaktır ki bu kitabın sonunda yer alan damgadaki bilgiye göre eser Kahire'nin Yahudi kesiminde basılmıştır. Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 996) *Kütü'l-kulûb*'unda (Kahire 1310, I, s. 78, 109), Kettânî'ye (ö. 944) atfen Şârânî'nin *Tabakâtü'l-kübrâ*'sında (Kahire 1954, I, s. 110) siddikûn hiyerarşisine dair bazı kısa açıklamalar mevcuttur. Ayrıca krş. Massignon, *La Passion d'al-Hallaj*, II, s. 99-101.

³⁸ Bu hadisten de bilindiği Şiilik'te kutbun görevi imama tahsis edilmiştir. Krş. H. Corbin, *En Islam Iranien*, I, Paris 1971, s. 118-127: "Les hierarchies spirituelles invisibles."

³⁹ El-Hakîm et-Tirmizî, *Kitâbu hatmi'l-evliyâ*, ed. Osman Yahyâ, Beyrut 1965, s. 451.

“Allah nebîsinin (s.a.v.) ruhunu kabzettiğinde, onun ümmetinden kırk sıddık ortaya çıkar. Yeryüzü onlarla ayakta durur ve onlar onun ev halkıdır (âl-i beyt). Onlardan biri öldüğünde yerini bir başkası alır. Onların sayıları tükenip dünyanın sonu geldiğinde Allah bir velî gönderir... Bu kırk kişi bu ümmet için emandır, zira yeryüzü onlarla ayakta durmakta ve yağmur onların sayesinde yağmaktadır.”⁴⁰

Velâyet konusu hakkında en erken ve en kapsamlı malumatı kendisine borçlu olduğumuz, sonraki dönem müelliflerinden Hucvirî (ö. 1063) bu doktrine sağlamlık kazandırmıştır. O, Farsça olarak kaleme aldığı, kapsamlı bir sûfi elkitabı niteliğindeki *Keşfü'l-mahcûb* isimli eserinin bir bölümünü Tirmizî'nin teorisine tahsis etmekte ve velâyet meselesinin tasavvufa girişini ona atfetmektedir. O, daha sonra sözlerine devam etmekte ve bu konu hakkında kendi kanaatini ortaya koymaktadır:

“Allah, velileri bu âleme valiler olarak seçmiş ve onlara çeşit çeşit kerâmetler gösterme lütfunda bulunmuştur. Veliler, Hakikat'in yaşayan delilleri ve Muhammed'in doğru sözlü oluşunun apaçık kanıtıdır. Onların yüzü suyu hürmetine gökten yağmur yağar, onların yaşamlarının saflığının hatırına yerden bitkiler fişkirir. Bunların içinde dört bin kişilik bir veliler topluluğu vardır ki bunlar gizlidirler, hiç kimse onları tanımaz, hallerindeki mükemmelliği bilmez. Bunlar her hâl ü kârda hem kendilerinden hem de halktan mestûrdurlar... Allah'ın dergâhında bulunan velilere gelince; bunların üç yüzüne ahyâr denir, kırkına abdâl, yedisine ebrâr, dördüne evtâd, üçüne nükebâ, birine de kutub ya da gavs adı verilir. Bütün bunlar yekdiğerini tanırlar ve yapılacak işler hususunda bazıları diğerklerinin iznini alırlar.”⁴¹

Hucvirî aynı zamanda peygamberlerin mucizeleri ile velilerin kerâmetleri arasındaki fark üzerinde durur ve velilerin şeriatin farz kıldığı ibadetleri yerine getirmek zorunda olup olmadıkları hususunu ele alır.

Velilerin kozmik düzenin devamını sağlama yolları hakkında bir örnek olarak o şunları söylemektedir:

“Sûfiler arasında meşhurdur ki, evtâd denilen velilerin, âlemi her gece dolaşmaları lazım gelir. Şayet gözlerinin düşmediği, görmediği bir yer mevcut olur, burada da bir aksaklık söz konusu olursa o vakit kutba dönerler. Kutbun himmetini izhâr ve celbetmek

⁴⁰ Age., s. 344. Burada nakledilen bölüm yekpare olmayıp iki farklı yerden alınmıştır. Buna rağmen müellif yalnızca ilk bölümün sayfa numarasına işaret etmiştir. Nakledilen ikinci kısımda ise eksiklik söz konusudur (çev.).

⁴¹ El-Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, trc. R. Nicholson, Londra 1936 (tekrar basım 1976) s. 212-213.

için ona başvururlar. Kutbun bereketleri ile Allah bu aksaklığı ortadan kaldırırsa kadar ona müracaat eder dururlar.”⁴²

Yine ilk dönem müelliflerinden kabul edilebilecek olan, tasavvuf klasiklerinden *Kitâbu'l-lümâ'*ın sahibi es-Serrâc (ö. 988), dikkat çekici bir şekilde Şii imâmet görüşünü hatırlatan ifadeleri içeren bir kutub tanımı vermektedir. O, kâmil imam, doğru yolun rehberi ve delili olan kutbun mükemmel bilgisine (marifet) vurgu yapmak suretiyle şöyle demektedir:

“Yeryüzü Allah'ın hüccetleriyle kâim olan kişilerden mahrum kalmaz... Böylelerinin sayısı azdır ama değerleri pek yücedir.”⁴³

İbn Arabî

Velâyet konusu üzerine en sistematik izah, 1165'te Endülüs'te doğup 1240'da Şam'da vefat eden en büyük Müslüman mutasavvıf Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kaleme almış olduğu muazzam *Fütuhâtü'l-Mekkiyye*'nin 73. bâbında bulunmaktadır. Hakîm Tirmizî'nin bu konudaki görüşünü özetleyip izah ettiği şerhinde İbnü'l-Arabî, yaklaşık 80 kişilik bir manevî seçkinler (havâss) sınıfından söz etmektedir ki bunların en önemlileri dört evtâd, yedi abdâl, on iki nükebâ, sekiz nücebâ ve kırk Recebiyyün⁴⁴. Şu hususa işaret etmekte fayda vardır ki, şayet kutbu dikkate almazsak bu sınıflar sembolik bir rakam olan yetmişe ulaşmaktadır. Nitekim daha önce bununla karşılaşmıştık. *Fütuhât* müellifi kutub kavramına özel bir önem atfetmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre her nesilde, Peygamber'in temsilcisi olan ve Kutub olarak bilinen şahıs mevcut olmaksızın dünyanın ayakta durması mümkün değildir. Kutub, kelimenin tam anlamıyla doğrudan ya da dolaylı olarak bütün manevî makâmları kuşatmaktadır. Bununla birlikte, bazen bu tabir belli bir an ya da zamanda bir manevî erdemin tamamına sahip olan kişiyi ifade ediyor olsa da, teorik olarak bu terim yalnızca sâhib-i zamân olarak adlandırılan tek bir şahıs için kullanılmaktadır.⁴⁵

Genellikle bâtinî (manevî) halife ya da en üstün otorite olması itibarıyla kutub bilinemez ve görülemez, fakat o tasavvufî anlayışa

⁴² Age., s. 228.

⁴³ Es-Serrâc, *Kitâbu'l-lüma' fi't-tasavvuf*, ed. R. Nicholson, Londra 1914, s. 380.

⁴⁴ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*, Bulak 1329, II, s. 1-39. İbnü'l-Arabî'nin bu görüşü Şarânî tarafından özetlenmiştir, *Yevâkit ve'l-Cevâhir*, Kahire 1351, II: 45, s. 78-83. Krş. Flügel, *ZDMG*, XLIII, s. 114. Bu konu hakkında yazan ve sözü edilmeye değer olan diğer Müslüman mutasavvıflardan biri de Abdülkerim el-Cilî 'dir (ö. 1403), *el-İnsânü'l-Kâmil*, Kahire 1304, VII, s. 27-28 (trc. H. Corbin, *Tere celeste et corps de surrection*, Paris 1961, s. 243-246).

⁴⁵ Yahudi mistisizmindeki “gedöl ha-dôr” ya da “saddîq ha-dôr”un muadili.

göre İslam'ın siyasî şahsiyetleri olan Ebû Bekir, Ömer ve Ali'de olduğu gibi, hem manevî hem de zahiri halifeliği bünyesinde barındırır. Tıpkı, zamanının bütün velileri tarafından kutub olduğu kabul edilen daha sonraları yaşamış biri olan Abdülkâdir Geylanî'de olduğu gibi.⁴⁶ İbnü'l-Arabî'ye göre kutub, nurün kendisinden diğer bütün mahlukâtın kalplerine yayıldığı, kâinatın merkezi olan kişidir (...). Fiziksel bedeni her nerede bulunursa bulunsun, onun meskeni, İslam âleminin manevî merkezi olan Mekke'dir. Kutbun iki yardımcısı vardır; bunlardan, onun sağ tarafında bulunan, kutbun vefatı anında onun yerini alır. Bu üç kişinin sembolik isimleri, Abdullah (kutub), Abdurrah ve Abdülmelik'tir. Bunların ardından, dört ana yönün bekçileri olan evtâd gelmektedir. Velilerin büyük bir bölümü, insanlar tarafından bilinemez olan evtâdın kimliğinden habersizdirler.

Evtâdın bir alt kademesinde, İbnü'l-Arabî'ye göre yedi iklimin idaresinden sorumlu olan, yedi abdâl bulunmaktadır. O, bu yedi iklimin her birini bir peygamberle ilişkilendirmektedir: İbrahim, Musa, Harun, İdris, Yusuf, İsa ve Âdem. Aynı zamanda evtâddan olan bunlardan ikisinin her biri Allah'ın bir sıfatının tecessüm ettirmektedir.⁴⁷ Daha sonra on iki burcu temsil eden nukebâ gelmektedir ki bunlar şeriat bilgisine sahiptirler, zira onlar "ruhta saklı bulunan kötü düşünceleri okuma ve onların hile ve desiselerini bilme gücüne mâliktirler." Ardından, sekiz ilahî sıfatı temsil eden sekiz nücebâ gelir. Nihayet kırk Recebiyyûn'un takip ettiği Havâriyyûn gelmektedir. Bu tabakaların her biri üst ve alt âlemlerin kozmik dengesini muhafaza etmek üzere tam bir hiyerarşik fonksiyona tekabül etmektedir.

Her ne kadar bu görüşün nüveleri Tirmizi'nin kitabında mevcutsa da, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde yer alan velâyet hiyerarşisinin tasnifini tamamlamak için büyük oranda onun geliştirmiş

⁴⁶ *Fütuhât*, I, s. 6.

⁴⁷ Bu sıfatlarla, Kabalistik gelenekte Kutsal Kitap'ta yer alan belli figürlerle sembolize edilen ve her yerde hazır olan bu yedi sefirôt arasında paralellik kurmamak mümkün değildir. Aşağıdaki tabloda şöyle bir eşleşme ortaya çıkmaktadır:

Fütuhât				Kabala		
	Semâ	İklim	Sıfat		Sefirah	Sıfat
İbrahim	1	7	Huzur	İbrahim	Hesed	Sevgi
Musa	2	6	Gayret	İshak	Gebürâh	Gazap
Harun	3	5	Gazap	Yakub	Tiferet	Güzellik
İdris	4	4	Nesil	Yusuf	Yesöd	Nesil
Yusuf	5	3	Teşkil	Musa	Nesah	Üstünlük
İsa	6	2	Hayat	Harun	Höd	Şükran
Adem	7	1	İttifak	Davud	malakut	Ustalık

olduğu belli bir yönden söz etmek gerekmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre, kendisinden sonra başka hiç bir peygamberin gelmeyeceği, nübüvvet devrini tamamlayan “hâtemü'l-enbiyâ” gibi, evliyâ zincirini tamamlayan, tarihi aşan bir şahsiyet olarak “hâtemü'l-evliyâ” vardır.⁴⁸

Aslına bakılırsa İbnü'l-Arabî'ye göre iki hâtem⁴⁹ vardır. Biri evrensel velâyete aittir ve bu, İbnü'l-Arabî tarafından İsa ile özdeşleştirilir. Diğeri ise Muhammedî velâyete mahsustur. Bu ikincisini her ne kadar İbnü'l-Arabî kendisine tahsis etmiş gibi görünüyorsa da, ondan sonra pek çok sûfi bunu ya kendilerine ya da şeyhlerine atfetmişlerdir. Onlar bu aşikâr çelişkiyi bertaraf etme sadedinde, İbnü'l-Arabî'nin yalnızca kendi zamanının hâtemi olduğunu söylemek suretiyle, bu tür bir fonksiyonun sembolik olarak her nesilde mevcut olduğunu ima etmektedirler. Aynı şekilde, çok sayıda sufi kendi şeyhlerinin kutub ya da kutbun görünmez olması hasebiyle onun zâhirdeki temsilcisi olduğunu düşünmektedirler. Bu durum, nihayetinde zamansal kutubluk (kutb-i zamânî) kavramının ortaya çıkmasına neden olmuş ve aralarında Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli'nin de yer aldığı pek çok mutasavvıf kutbu arama uğruna doğuyu ve batıyı dolaşmışlardır.⁵⁰

Geç Dönem Yahudiliği

Yukarıda nakledilen bu hususlarla, geç dönem Yahudiliği, özellikle de bunun tam manasıyla ortaya konulduğu Hasidik mistisizmine ait eserlerde mevcut olan velâyet görüşüyle kıyaslanmasının zamanı gelmiştir. Bilhassa Kabala'nın yorumuna açık yapısının (speculative universe) özellikle de onun en klasik metni olan *Zohar*'ın⁵¹ tesiri sebebiyle, yazılı gelenekte pek çok yeni faktör ortaya

⁴⁸ Bu yukarıda bahsi geçen Talmudik metindeki “Yahudi olmayan veliler” temasını çağrıştırmaktadır.

⁴⁹ Meselenin bütünü hakkında bk. M. Chodkiewicz, *Le Sceau de Saints*, Paris 1986.

⁵⁰ Krş. Ahmed ibn Ayyâd, *el-Mefâhiru'l-aliyye fi'l-me'asiri's-Şâzeliyye*, Kahire 1961, s. 14. Aynı çalışmada (s. 19-21), Şâzeli'nin, velâyet hiyerarşisine dair sözlerini ihtiva eden bir pasaj da bulunmaktadır. O, manevî sıfatlar hususunda karardır, her bir kategori zahirî (örneğin, dilin sessizliği, uyanıklık) ve batinî (kalbin sessizliği, uyanıklık) bağılıklarla temsil edilmektedir ve her biri kendi kutbuna sahiptir. Dolayısıyla her bir topluluğun manevî rehberi onların kutbu olmaktadır. Bununla birlikte yegâne ve evrensel olan kutub (gavs) eşsizdir. “Farklı hiyerarşik kategoriler tarafından tahakkuk ettirilen sıfatların tümünü kendisinde toplayan kişiden başka hiç kimse kutub olamaz.”

⁵¹ *Zohar*: Kabala'yı meydana getiren temel mistik metinlerden birisidir. Yahudilerce kanonik kitaplar arasında kabul edilmiştir. Böylece Yahudiler arasında Tora ve Talmud seviyesinde bir muamele görmüştür. *Zohar*'ın dili Arâmîce'dir. Tora'yı meydana getiren ilk beş kitabın (Tekvin, Çıkış, Levililer,

çıkışmış olacaktır. Burada saddik terimi yalnızca belli bir grup zâhidi ifade etmekle kalmamakta aynı zamanda yesöd “asıl, nesil” olarak da bilinen ilahî zuhûrun (sefiröt) sondan bir önceki yönünü de ifade etmektedir. Hakikaten de saddik, görmüş olduğumuz gibi, yalnızca bu dünyanın esası (temeli) değil, aynı zamanda sefiröt’un⁵² sembolizminde, İlahî tesirin diğer on sefiröt’a, oradan da maddî dünyaya kendisi vasıtasıyla aktığı aracı durumundadır. Bu görüşün dinamiklerine ve Kabalistik gelenek dâhilinde zengin bir büyük ve kutsal bağlular mirasına rağmen, Hasidizm’in 18. yüzyılda Orta Avrupa’da ortaya çıkışına değin, merkezinde saddik’in yer aldığı bir manevî hiyerarşi teorisinin varlığına dair herhangi bir delil mevcut değildir. Burada, sınırsız manevî ve zamansal güçleri olan yeni bir tür karizmatik lider fikri en mükemmel ve en köklü muameleyi görmüştür.

Tam da bu zamanda ortaya çıkışının nedenlerini açıklayabilecek olan dinî ve sosyal sebepler, kendisini yalnızca fenomenolojik yönlerle hasretmiş olan bu çalışmanın dışında kalmaktadır. Ancak şu kadarını söylemekle yetinelim ki onun ortaya çıkışı, tasavvufla olan bağlantısı oldukça iyi bilinen Sabataycı irtidat hareketinden kısa bir süre sonraya rastlamaktadır.⁵³ Hakikaten de, Sabatay Sebi’nin (ö. 1676) karizmatik şahsiyetinden kaynaklanan velîye hürmet meselesinin pek çok yönü “saddikizm”in farklı vechelerinin altını çizmek yerinde olacaktır. Hem Türk Sabataistler hem de Türk Balkanları’nın sınırındaki Podolya’da ortaya çıkan Hasidimler açısından, sûfi menâkıb literatürü ile menkıbevî (hagiographic) rivayetleri karşılaştırmak için uygun yerler mevcuttur. Aynı derecede ilgi çeken husus ise, sonraki Hasidimler’in, Baal Shem Tob’un (ö. 1760) zuhûrundan önce saddik olgusunun yokluğunu ne şekilde izah ettikleridir. Onların cevabı Müslümanların bu konudaki görüşleriyle benzerlik arz etmektedir. Gerçekten de, bir Hasidik müellifin açıklamasına göre, aslında saddikim, bir kozmolojik gereklilik olarak daima mevcut olmuş, fakat bu bir gizem (occultation) halinde gerçekleşmiştir. Ancak sonraki zamanların metafizik şartlarındaki manevî düşüş bunların ifşâsını zarurî kılmıştır.⁵⁴ Şaşırtıcı bir

Sayılar, Tensiye) hermenötik bir yorumu olarak kabul edilmiştir. Zohar’ın, M.S. II. yüzyılda yaşayan Rabbi Simeon bar Yohai tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir, Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, s. 854 (çev.).

⁵² Sefirot: Tanrı’nın kendini belli etmesini sağlayan on tecelliye tanımlayan Kabalistik terimler; Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 579 (çev.).

⁵³ Bizim şu makalemize bkz.: “Shabbatay Sebi and his Muslim Contemporary Muhammad an-Niyazi”, *Approaches to Judaism in Medieval Times III* (Atlanta 1988), s. 81-88.

⁵⁴ A.H. Glitzenstein, *‘Or ha-hasidût*, 2. bs., Kefar Habad, 1965, s. 38: “Her bir nesilde manevî önderler ve onların müridleri vardı, fakat bunlar ‘gizli veliler’ (saddikim nistârim) sınıfında idiler. Bu durum Allah’ın zâhir velileri açıkça göstermesine değin böyle sürdü ve sonra veliler ortaya çıktı ve O Baal Shem Tob’u açıkça gösterdi.” (?) Bu müellif ayrıca, “gizli veliler tarikatı” (habûrat/

şekilde, İslamî gaybet, yani “kutbun gizli oluşu” fikrine benzeyen bu izah İslam Bâtınlığında de bulunmaktadır.

Hasidimler’in ikinci nesli tarafından Hasidik üstâdlara verilen evrensel bir unvan olarak kabul edilen saddîk’in üstlenmiş olduğu bu dinamik göreve, bu hareketin kurucusu olan Baal Shem Tob’un talebelerinin eserlerinde vurgu yapılmaktadır. Aşağıdaki yorum, üstadının ağzından Polonyalı Jacob Joseph tarafından nakledilmektedir:

“Aşağıdaki bölümün bir izahını üstadımdan dinledim: ‘Bütün dünya oğlum Hanina’nın yüzü suyu hürmetine ayakta durmaktadır, oğlum Hanina bir Sabbath’dan diğerine yetişen harnup ağacının meyvesi uğruna ayakta durmaktadır.’ Burada geçen “bi-shebîl” ifadesi şuna işaret etmektedir ki, o, semâvâtın tesirini dünyaya getirmek için bir kanal oluşturmuştur ve bu sebeple, bütün bu âlem oğlum Hanina’nın kanalı sayesinde ayakta durmaktadır, denilmektedir.”

Rabbi Jacob bunun üzerine çarpıcı bir yorum eklemektedir ki bu, söz konusu görüşe derin bir anlam kazandırmaktadır: “Fakat bana öyle geliyor ki, Hanina yalnızca bir kanal meydana getirmekle kalmamış, aynı zamanda o, içinden kutsanmışların geçtiği bu kanalın bizatihi kendisi olmuştur.”⁵⁵

Rabbi Jacob Joseph ayrıca, vazifesini Mûsâ ile kıyasladığı saddîk’in merkezî konumuna da işaret etmektedir:

“Mûsâ’nın tefekkürü esnasında peygamberlik ve bilgelik ruhu İsrâiloğulları’na yöneldi. Böylece o her nesil ve o neslin önderleriyle birliktedir. Tanrı’nın ruhu bu önderden diğer insanlara doğru yayılır. Nasıl ki Mûsâ bütün kendi neslinin başı idiyse (...) her neslin de bir önderi vardır. Bu önderler ruhlarında efendimiz Mûsâ’nın ruhundan kıvılcıklar taşırlar.”⁵⁶

Baal Shem Tob’un halifesi Mezerikli Maggid (ö. 1772) saddîk ile Mûsâ arasındaki mukayeseden haberdardır:

“Kendi neslinin bütün ruhlarını kuşatan Mûsâ gibi bir saddîk’ten mahrum olan hiçbir nesil yoktur... İmdi, şurası malumdur ki, yesôd (sefirah’dan bir önceki) semâvâta yükselip ilahî tesiri oradan çekme gücüne sahiptir, zira orası her şeyi kapsamaktadır. Aynı şey arzdaki saddîk için de geçerlidir. O bütün

mahaneh saddîkim nistârim) hakkında konuşmakta ve Hasidik geleneğin, Baal Shem Tob’un bu tarikata dahil olduğu tarihi bile muahafaza ettiğini söylemektedir.

⁵⁵ *Ben Pôrat Yosef*, ed. Lemberg, ts., vr. 67d.

⁵⁶ *Sofnat Pa’aneah*, ed. Lemberg, 1866, vr. 86c.

kendi nesline ilahî tesirin akmasına müsaade eden kanalın ta kendisidir.”⁵⁷

Bu metin iki önemli hususu içermektedir. Bunlardan birincisi, *Zôhar*’dan alınmıştır ve bir Mûsâ figürünün her nesilde ortaya çıktığını savunmaktadır.⁵⁸ Daha az bilinen ama diğeriyle eşit derecede önemli olan bir diğer husus ise Mûsâ’nın ruhunun bütün İsrâil’in ruhlarını kendi bünyesinde barındırdığı şeklindeki Kabalistik görüştür. Bundan dolayı, kuşatıcı (nefesh kelâlit) Mûsevî ruhun tecessüm etmiş şekli olarak Hasidik saddîk’in merkezî konumunu anlamak kolaylaşmaktadır. Maggid ya da talebelerinin belli bir neslin kutbu olarak tek bir saddîk’in varlığına inanıp inanmadıkları ya da aynı zamanda birden çok kişinin var olabileceğini kabul edip etmedikleri hususu ise net değildir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, tasavvuftaki kutub üzerine yapılan tartışmanın bir benzeriyle burada da karşılaşmaktayız. Tasavvufta olduğu gibi, saddîkim olarak kendilerine hürmet edilen çok sayıdaki muasır şahsiyete şahit olan Hasidik hayat, her bir hasid ya da zâhid kişinin kendine mahsus olan ve arayıp bulması lazım gelen bir üstâda sahip olduğu fikrini teşvik etmektedir. Birincisi bu fikir dünyevî ve semâvî düzenler arasındaki uyuma işâret etmektedir. Tıpkı sonrakinde olduğu gibi, orada bütünü hâvî bir ruh, mikrokozmozda ruhu bütün insanların ruhlarını kuşatan evrensel bir fert vardır. ⁵⁹

Hakikaten de, saddîk’i ifade eden sefirâh yani yesöd, “evrensel” anlamına gelen kôl olarak adlandırılmaktadır. İşte bu nedenden dolayı hasid, ruh kaynağı kendisinininkine en yakın olan saddîki aramak zorundaydı. Bunun sebebi, kendi ruhunun ihtiyaçlarına uygun olarak ona manevî rehberlik yapma imkânı sağlamasıdır. Saddîk, ruhsal sempati yoluyla sezgisel bir şekilde onun dünyasını anlayabilecektir. Yine burada, bazı ruhların, deyim yerindeyse, diğerlerinden daha kuşatıcı olduğu şeklinde bir hiyerarşi fikri bulunmaktadır. Bundan dolayı, Hasidizm’in ikinci neslinden olan Lizenski Elimelek (ö. 1787), her bir kişinin kendisine ait bir saddîk’i olduğu ve bundan başkasının mümkün olamayacağı şeklindeki görüşüne vurgu yapmaktaydı.⁶⁰ Bu fikri bir başkasıyla, Şiilik’teki şekliyle karşılaştırmak yersiz değildir. Bu ikincisi, yani Şia, kendini

⁵⁷ Dov Ber de Mezeric, ‘*or Tôrâh*, Jerusalem 1968, *nôah*’ın bir pasajı.

⁵⁸ *Zôhar*, III, vr., 216b ve 273a; *Tiqqûney Zôhar*, LXIX.

⁵⁹ Bu görüş daha önce, XVI. yy. filozof ve kabbalisti Yohanan Allemanno tarafından *Eyney ha-’édâh* (yazma, Paris, Heb. 849, vr., 20b) adlı eserinde dile getirilmiştir. O, her bir nesilde bir saddîk’in mevcudiyetini ispatlama sadedinde İbn Rüşd’e atfedilen bir görüşü nakletmektedir. İbn Rüşd’ün meseleyi şu şekilde ele aldığı düşünülmektedir: “Faal Akıl velilerin semâvî dayanağıdır, onlarsız onun varlığı düşünülemez. Onlar iki yada otuz kişi olabilirler. Tıpkı müstakil aklın semâ olmaksızın var olamayacağı gibi.”

⁶⁰ Dresner, age, s. 132-33.

bilme hususu yanında, zamanın imamını bilmeyen kişinin câhil olarak öleceğini iddia etmektedir. “Kendini bilen Rabbini bilir” ve bu suretle de zamanının imamını bilir. H. Corbin şöyle demektedir: “Bu kombinasyondan anlaşıldığına göre, kendini bilme, Allah’ı bilme ve imamı bilme aynı temel bilginin değişik vechelerinden başka bir şey değildir. İmama itaate ve bu suretle üstadın şahsında kâmil insanı tanımaya yönelen herhangi bir ilerleme kendini bilmeye doğru gidiştir.”⁶¹

Bu görüş, kendisine danışmak ve bilgi almak maksadıyla kendi kişisel sâddik’ini ziyaret etme geleneğine sahip olan Hasidizm’e en mükemmel şekilde uyarlanabilir. Rabbi’nin (üstâdın) mekânına yapılan bu seyahatlere büyük önem verilmekte ve bunlara katılanlara kutsal hacılar gözüyle bakılmaktaydı. Bu uygulama, tıpkı tasavvufta olduğu gibi, sâddik’in vefatının ardından onun ölüm yıldönümlerinde (hillûla) de gerçekleştirilmekteydi. Nasıl ki tasavvufta şeyhin ikâmetgâhı müridleri tarafından “kıble” olarak kabul edilmekteyse, sâddik’in meskeni de aynı şekilde “Kudüs Tapınağı” olarak adlandırılmaktadır. Sâddik’in yokluğunda, onun sîmasını hayale getirip tefekküre dalmanın manevî faydasına inanılırdı.⁶² Hitqasherût (kendini raptetme) olarak bilinen bu uygulama, kişinin kendisini, sîmalarına âşinâ olduğu zamanın sâddikim’inin ruhlarına raptetmesi ve hayâl âleminde onu müşâhedeye dalmasından ibarettir.⁶³ Bunun tasavvufta, özellikle de Nakşbendiler arasında yaygın bir uygulama olduğunu belirtmek gerekir. Burada müridin, özelde zikir öncesinde, genelde ise bütün hayatı boyunca şeyhinin, zihnindeki görüntüsü üzerine odaklanması (yoğunlaşması) söz konusudur. Tasavvuf muhalifleri tarafından genellikle şirk olduğu gerekçesiyle reddedilen bu uygulamanın dinî dayanağı Kur’ân’ın “sâddiklerle birlikte olun” (Tevbe 9/119) âyetidir. Bu âyet sohbet geleneğinin temeli olarak kabul edilmekle birlikte daha geniş bir manâda “istihdâr”ın “şeyhi huzûra celbetmenin gerekliliği” şeklinde anlaşılmıştır. Hatta şeyh fiziksel olarak mevcut olmasa (vefat etmiş olsa) bile.

Her ne kadar, tasavvuf kaynaklarında kutbun sembolü olan bir mürşidin araştırılması hususu sık sık bahis konusu edilse de,

⁶¹ H. Corbin, *Trilogie İsmaelienne*, Paris-Tahran 1961, s. 49.

⁶² Şüphesiz İslami tesirin bir sonucu olarak bu uygulamanın, tasavvufta olan ilgili oldukça iyi bilinen Abraham Maimonides (ö. 1237) tarafından da bilinmekte olduğunu görmek ilginçtir. Krş. *Kifâyetü’l-âbidîn*, ed. N. Dana, Ramat-Gan, 1989, s. 96: “Üstadların (şeyh) sîmasını tefekkür etme ümmet (cemaat, topluluk) için rahmettir.”

⁶³ Krş. Abraham Azulay, *Hesed le-Abraham*, II, 33, ed. Vilna, 1877, s. 29, Mesullam Feivush Heler, *Dere’k ‘emet*, Zhitomir, 1855, s. 24. Bu bilgiyi J. Spencer Trimingham’ın rabîta hakkında verdiği şu malumatla karşılaştırın, *The Sufi Orders in Islam*, Londra 1971, s. 211-12: “Râbîta zikirden üstündür. Bunda kişinin, şeyhinin suretini zihninde canlandırması söz konusudur.”

müridin, saddik ha-dör'un İslam düşüncesindeki muâdili olan kutbu araması zaruri değildir. İnsanların çoğu tarafından ulaşılamaz olduğuna inanıldığı halde yine de bazıları bu tür bir araştırmaya kalkışmışlardır. Kutbu tanıma (iddiası) kişinin manevî makâmının iddialı bir tasdiki demek olacaktır. Bununla birlikte, burada, bu şahsın alt kademesinde yer alan belli velilerin ezeli hakikatlere dair bilgileri sayesinde mahlûkâtın tamamını derûnlarında barındırdıkları hususunda olduğu gibi, her şeyi kuşatan ruh görüşü ile kutub kavramı arasında da bir mütekâbiliyet olduğu görülmektedir. Ayrıca bir başka mütekâbiliyet de yeniden hayat bulan Mûsâ (Moses redividus) fikri ile hakikat-ı Muhammediyye⁶⁴ görüşü arasında mevcuttur. Bu bir tür nübüvvetin özüdür (verus propheta) ki, kutbun insan-ı kâmil olması sebebiyle ona nüfûz eder.

Tekrar Yahudi mistisizmine dönecek olursak; saddik'e bağlılık, Hasidim'in kalbinde öylesine yer edinmiştir ki hareketin ortaya çıkışından yaklaşık yüzyıl sonra R. Solomon Radomsk (ö. 1866) şu şaşırtıcı cümleleri yazabilmiştir:

“Zamanımızda, Allah'a bağlılık noktasında en önemli ibadet, herkesin kendi manevî derecesine uygun olarak saddikim'e bağlanmaktır... Herhangi bir kimse şöyle dememelidir: 'Niçin bilgi uğruna zamanımızın saddikim'ine doğru yola çıkmalıyım ki? Kutsal kitaplar ve ahlâka dair eserler yok mu?' Fakat hakikatte bunların hiçbir kıymeti yoktur zira, saddik'in yüzüne bakış herkesin günahını silip yok edecek... kişinin ibadetinin değerini artıracaktır.”⁶⁵

Saddik'in (manevî) gücü o denli büyüktü ki, şuna inanılırdı: “Saddiq gözêr we-haqqâdôsh bârûkh hû' meqayyem”, yani “velî karar verir (buyurur), Allah yerine getirir.”⁶⁶

Polonya Hasidizm'inin ünlü isimlerinden biri olan Koznikli İsrail'e (ö. 1814) atfedilen, özel önemi olan bir metinde o kendi zamanında ilk rasullerin var olduğunu söylemektedir: İlk adı İbrahim olan Apta saddik'inin şahsında İbrahim (Peygamber), adı İsrâil /Yakub olan Lublinli İshak'ın şahsında İshak. Bu sözü nakleden bu Hasidik üstâdı, *Midraş*'ta şöyle yazılı olduğunu belirterek sözlerine devam etmektedir: “Bu üç büyük rasulden mahrum olan hiçbir nesil yoktur” (Gen. Rabb. 56). Fakat o, “biz onların kimler olduklarını bilmeyiz” diyerek sözlerini bitirmektedir.⁶⁷ Belki de burada,

⁶⁴ Bu kavram hakkında bk. Chodkiewicz, age, s. 79-94.

⁶⁵ *Tife'ret Shelômôh* (Varsovie 1867), I, vr. 153a.

⁶⁶ “Velî emreder ve Allah da gerçekleştirir.” Krş. TB *Ta'anit*, 23a ve R. Marguiles, *Nisôsey Zôhar*, Zohar I, 45b, n. 1. Benzer bir anlayışın tasavvufi kaynaklarda da mevcut olması ilginçtir. Buna göre, Allah, kutbun talimatı doğrultusunda meleklerle emir verir.

⁶⁷ Sadök ha-Kôhen, *Peri saddiq*, Lublin, 1924 (tekrar basım Jerusalem 1972), V, s. 219.

Kabalistik yoruma göre özel bir ilahî sıfatı enkarne eden, her biri Kutsal Kitap'ta geçen (Biblical) bir figürü temsil eden, saddikim arasında mevcut olan bir hiyerarşiye gönderme vardır. Şu halde, daha önce bahsi geçen, İbnü'l-Arabî'nin her bir abdâlı bir peygamberle eşleştirmesine çarpıcı şekilde benzeyen bir tabloya sahibiz demektir.

Dîvân-ı evliyâ ya da "Velîler Meclisi" olarak da bilinen bir yapıya dair bilgi içeren, geç döneme ait olmakla birlikte önemi haiz bir kaynak olan Ahmed b. Mübârek el-Sicilmâsî'nin (ö. 1713) şeyhi Abdülaziz b. Mesud ed-Debbâğ'ın sohbetlerinden derlediği ve *ez-Zehbu'l-ibrîz min kelâmi sidî Abdilazîz* adını verdiği eserinde oldukça ayrıntılı malumat mevcuttur.⁶⁸ Onun verdiği bilgiye göre, aynı zamanda kadınları ve vefat etmiş olan velîlerin ruhlarını da içeren, her gün belli bir saatte Suriye ya da Arabistan'da bulunan gizli bir mağarada toplanan bu meclis, belli sayıdaki veliden oluşmaktadır. Yedi sıra halinde düzenlenmiş olan meclis (bu şekliyle) kadim Sanhedrin⁶⁹ yerleşimini hatırlatmaktadır.⁷⁰ Burada oturan ve yedi iklimi idare eden bu yedi kutbun resmî adlarının yanında gizli isimleri de vardır. Örneğin en üstte yer alan kutbun adı Abdullah'tır. Bunlar normal hayatlarında şeriate her zaman uymayan kılık kıyafet giyip, aynı doğrultuda hal ve davranışlar sergilerler.

Bu velîler meclisi Yahudi geleneğinde de bilinmekte ve "habûrat ha-saddikim" şeklinde isimlendirilmektedir. Bu meclis 36 kutsal kişiden oluşmaktadır. Örneğin, Baal Shem Tob'un biyografi yazarları onun bu meclise katılım tarihini ve katılım şartlarını bilmektedirler. Bununla birlikte, bu görüş yalnızca Hasidizm'e özgü değildir ve ondan en az iki yüzyıl önceye dayanmaktadır. Hakikaten de, filozof ve Kabalist Johanan Alemanno (1435-1504'ten sonra) *Eyney ha-edâh* adlı eserinde, Suriye'deki gizli bir mekânda toplanan yaklaşık otuz velinin varlığını haber vermektedir. Evlenmemiş olan bu kişiler bilgelikleri sayesinde dünyayı ayakta tutmaktadırlar. Onlardan herhangi biri vefat ettiğinde başka bir yerden bir diğeri onun yerini alması için getirilmektedir. Bu yeni gelen kişi makâmına ulaşınca değin seyahatinin amacından haberdar değildir. Bu şekilde getirilen velinin, bir aslanın sırtında buraya doğru getirildiği söylenmiştir.⁷¹

⁶⁸ Ed. M. Es-Semâ, Şam 1986, II, IV, s. 9-45.

⁶⁹ Sanhedrin (Eskiden Müsevîler'in Millet Meclisi): Yunanca'dan gelen ve Yaşlılar Konseyi veya Büyük Meclis anlamına gelen kelime. Sanhedrin'in mensupları bilim adamlarından ve hakimlerden ileri gelen kişilerdi, Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, III, s. 564-566 (çev.).

⁷⁰ Krş. Nahman of Brazlaw, *Liqqûtey, MoHaRaN*, Jerusalem 1969, I, vr. 109: "Bu neslin saddikimleri bir halka şeklinde toplanırlardı... Tıpkı Sanhedrin'deki dairevî halka şeklinde."

⁷¹ Ms., Jerusalem 292, vr. 170a.

Her bir nesilde 36 saddikim'in bulunması gerektiği şeklindeki halk inancı Hasidik çevrelerde yaygınlık kazanmıştır. Baal Shem'in büyük torunu Rabbi Brazlavlı Nahman (ö. 1810) her bir saddik'in ilahî planda yerine getirmesi gereken özel bir görevi olduğunu, ondan daha büyük de olsalar diğer saddikimler'in ona mahsus bu görevi başaramayacaklarını ileri sürüyordu.⁷²

Gur Hasidik ocağının kurucusu olan İsaac Meir Alter (ö. 1866) kendi açısından şunları ileri sürmektedir:

"Her bir nesilde ve her bir zaman diliminde, o neslin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir *Torah* anlayışı yukarıdan nüzül eder. Her bir nesildeki saddikimler bu *Torah*'dan, kendi muasırlarına öğretilmeye uygun olanı anlarlar."⁷³

En azından iki önder saddikim'in mevcudiyetine dair bir kanıt, son büyük Hasidik üstâdlardan olan Lubinli Sadoq ha-Köhên (ö. 1900) müellefâtı arasında bulunmaktadır:

"Kutsal rehberim (hocam, mürşidim) (Rabbi of Izbica) namına (aşkına, hakkı için) duyduğuma göre, her kim Allah'a ibadet amacıyla yeni bir kapı açarsa onun nesli (jenerasyonu) için o bundan dolayı hakiki liderdir, tıpkı Samuel'in kendi muasırları için olduğu gibi. Zira her bir çağda o asrın lideri tarafından başlatılan (manevî) bir yenilik söz konusudur. Şu halde gerçekten her bir nesilde sırasıyla, Davud'un oğlu Mesih'i ve Yusuf'un oğlu Mesih'i temsil eden iki lider vardır. Bunlar, tevbe ve velâyet kapılarına karşılık gelirler (tekabül ederler), zira onlar her nesilde bu iki kapıyı açarlar. Her İsrâiloğlu'nun ruhu bu iki boyuttan müteşekkildir, bu nedenle bu iki yön milletin bütünü karakterize etmektedir."⁷⁴

Burada, bu metnin içerdiği Mesiyaniğin bölünme ile İbnü'l-Arabî'nin hatm-ı velâyet görüşü arasında bir paralellik kurmak insanın aklına gelmektedir. Gerçekten de, hatm kavramının temelinde reddedilmesi mümkün olmayan Mesiyaniğin bir özellik vardır ve dahası bu, hatmı Mehdî ile özdeşleştirmeye hevesli Şia'ya mensup sūfilerin de gözünden kaçmış değildir. Yahudi mistisizmindeki, evrensel boyuta sahip Yusuf'un oğlu Mesih ile, özel bir boyutun mâliki olan Davud'un oğlu Mesih hatıra getirildiğinde bu iki sistem arasındaki benzerlik çok daha çarpıcı hale gelmektedir.

Diğer taraftan, iki kişinin istisnâî olarak evrensel manevî liderin ya da, Arapça "kutbu zamâni" deyiminin karşılığı olan

⁷² *Sefer ha-middôt, sadik*, n. 123, ed. Bnai Beraq, 1970, s. 287.

⁷³ *Hiddüşhey ha-RIM*, ed. Y. L. Lewin, Jerusalem, 1987, s. 263. El-Cilî'nin *İnsânı-ı Kâmil* isimli eserindeki şu ifadeleriyle karşılaştırmak: "Kutb, her çağda, o çağdaki görünümüne uygun olan bir isim alır." Krş. R. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge 1921, s. 105.

⁷⁴ *Muhashabôt harûs*, Pietrokow 1912 (tekrar basım Bnai Beraq 1967), s. 44.

“saddik ha-dôr’un” görevini üstlenebileceğinde dair dayanak 19. yy. Hasidizm’ine ait metinlerde bulunabilir. İzbikalı Mordekhai Joseph (ö. 1854), o zaman kadar saddik ha-dôr olduğunu düşündüğü üstâdı Kocklu Menahem Mendel (ö. 1859) ayrıldığı zaman (onunla irtibatını kestiğinde) kesinlikle bu tavrının haklılığını ispat sadedinde kaleme aldığı cümlelerinde, saddik ha-dôr’un işlevi eşsiz olsa da bu bir mucize vesilesiyle belli bir zamanda bu türden iki saddikim’in var olabilmesi de mümkün olabileceğini yazmıştır. Böylece o bunlardan birinin eski üstâdı, diğersinin de kendisi olduğunu ima etmektedir.⁷⁵

Bu üstün velî ile bağlantılı olarak Brazlawer Hasidim ekolü tuhaf bir öğretiyi telkin etmeye başlamıştır. Her ne kadar onlar saddik ha-dôr’un araştırılması gerektiği üzerine büyük bir vurgu yapsalar da, onlara göre, bu tür bir ruhun insanlık tarihinde zuhûru oldukça nadirdir ve yalnızca çok az sayıda bu tarz saddikim mevcut olmuştur. Bunların her biri, kendi izini takip eden çok sayıdaki nesil için dünyanın varlığını sürdürmesini temin ederler. Bundan dolayıdır ki Brazlavlı Nahman’ın önde gelen müridi Nemirovlu Nathan, üstadının ruhunun İsrail’in tarihinde beş defa zuhûr etmiş olduğunu iddia etmiştir. Kendisinden evvel bu ruh, Mûsâ, Simon b. Yohay, XVI. asrın büyük Kabalisti İsaac Luria ve Baal Shem Tob suretinde var olmuştur, onun bir dahaki zuhûru ise Mesih suretinde olacaktır.⁷⁶ Bu nedenle Brazlawer Hasidizm’i maddî bir lidere sahip değildir, gizli durumda olan kurucularının öğretilerini takip etmektedirler. Kendi içinde bu durum, yaratma esnasında Tanrı’nın metafiziksel geri çekiliminin ruhsal ifadesi (zuhûru) olarak düşünülmektedir. Nahman kendi cümleleriyle bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Her ne kadar zahirî otoritesi söz konusu değilse de, oldukça gizli bir sûrette bütün kendi neslini, hatta saddikim’i idare eden (yöneten) biri vardır.”⁷⁷ Bu ifadenin sülûlîkteki, gizli kutub kavramı ya da Şiilik’teki gizli imamın rolüne olan yakınlığı şaşırtıcıdır. Dahası, Nahman bu neslin saddik’ini Kudüs’teki tapınak ve *Torah*’ın anlam ve yorumunun kendisi vasıtasıyla ortaya çıktığı ruh olarak düşünmektedir. Bütün bu hususlara tasavvuftaki kutub fikrinde de tesadüf olunmaktadır.

Sonuç olarak, bu geleneklerin uzun ömürlerine işaret olması sadedinde, modern bir düşünür, Kutsal toprakların bir önceki Baş

⁷⁵ *Mey-ha-shilô’ah*, Viyana 1860, I, Nasô’, vr. 47b.

⁷⁶ Biz daha önce bir “Her bir nesildeki Musalar” görüşü ve bunun fikrî uzantılarıyla karşılaşmıştık. Diğer saddikim’lerin müridleri kendi saygıdeğer üstadlarının, özellikle de Baal Shem Tob’un bizzat kendisi R. Simaon b. Yohay’ın ruhunu taşıdığını iddia etmişlerdir. Bu noktada, Müslümanların “hakikat-ı Muhammediyye” görüşlerini ve gerçek adı her olursa olsun kutbun Muhammed manevî adını taşıdığı gerçeğini hatırlamamak mümkün değildir. Krş. Nicholson, *Studies*, s. 105.

⁷⁷ *Liqûtey MoHaRaN*, Jerusalem 1969, ch. LVI:1 ve LXI:7, XX:1.

Rabbi'si ve Hasidizm'den derinden etkilenmiş olan Rabbi Abraham İsaac Kook'un (ö. 1935)⁷⁸ yazılarından bir pasaja yakından bakmak istiyoruz. manevî idareciler (spiritual princes), metafizik güçlerin devrî yenileyicileri fikri onun düşüncesinde önemli bir yer işgal etmiştir. O, *Lights of Holiness* adlı eserinde axis mundi (kutub) olması yönüyle saddik hakkında şunları yazmıştır:

“Büyük veliler her şeyi kendi ruhlarında barındırırlar, çünkü onların ruhlarının kökünde (temelinde) direkler olan (pillar) velilerin katmerli ruhlarının gücü bulunmaktadır. En üstün veli Tanrı'nın şerefli kuludur ve evrenin şerefi onun içinde barınmaktadır. Bütün ilim onun ruhuyla birleşmiştir ve bütün ahlâk buradan yayılmaktadır. O, dünyanın delilidir, bütün mahlukât için hayati tesirin kendisi vasıtasıyla aktığı kanaldır.”⁷⁹

Yukarıda nakledilen satırlar bu iki büyük gelenek dâhilindeki menkıbevi düşüncede çok sayıda benzerlik noktası bulunduğuna işaret etmektedir. Teknik tabirler ve sayılarla ilgili sembolik anlatım alanındaki bu yakınlıklar, insanın söz konusu iki gelenek arasında bazı noktalardan yakın ilişki bulunduğunu düşünmesine imkân tanımaktadır. Nisbeten yakın bir tarihe ait eserlerde işaret edilen fikrî paralelliğe gelince; yapılacak olan başka araştırmalar, bunların arketipsel bir yapıdan dolayı mı yoksa doğrudan bir etki sebebiyle mi böyle olduğunu bir gün açıkça ortaya koymaya müsaade edecektir.

⁷⁸ Abraham İzak Kook (1865-1935): Din âlimi ve filozof. Siyonist hareketi teşvik eden isimlerden biridir. Aşkenaz ve Filistin Başhahamlığı görevlerinde bulundu, Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, s. 339 (çev.).

⁷⁹ R. Abraham Kook *Orôt ha-kôdesh*, Jerusalem 1964, s. 153. Rav Kook'un saddik anlayışının, meşhur bir saddikim geleneğinin mensuplarından biri olan rabbi İsaiah tarafından hazırlanan *'Eres hefes* isimli eserin (Jerusalem 1930, blm. XI) bir bölümünü oluşturması dikkate değerdir.